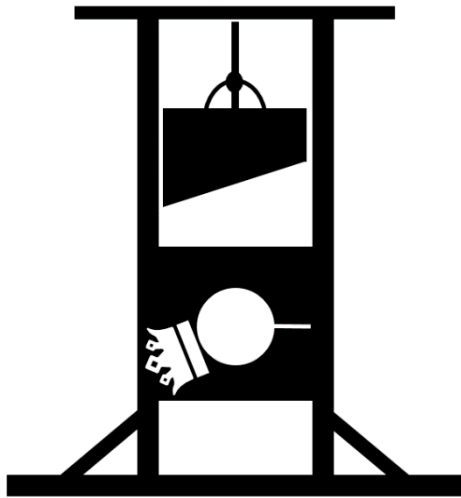

Keresztury-Albert Zsolt:

ELIDEGENEDÉS

Az európai kultúra válsága

Keresztury-Albert Zsolt:

ELIDEGENEDÉS

Az európai kultúra válsága

v22.02.12

Európában szinte divattá vált gyászbeszédeket tartani a nyugati civilizáció, sőt az egész emberiség elképzelt ravatalánál. Ez a negatív attitűd viszonylag hirtelen és a legtöbbször számára váratlanul tört be a köztudatba éppen akkor, amikor a nyugati, úgynevezett „jóléti” társadalmakban a jól létnek az ígéretek és elképzések szerint éppen a tetőfokára kellett volna hágnia, és a jóléti polgár, vagyis a fogyasztó, a szabad piacgazdaság évtizedeken át érlelt, édes gyümölcsét lett volna hivatott leszakítani. A civilizáció végső és legtökéletesebb állapota; az emberi egyenlőség, a szabadság, és a jogok fénykora - tartották sokan és sokáig a liberális piacdemokráciákról, amelyeket nyugaton a második világháborút követően felépítettek, és amelyeket a keleti kommunista társaik a vasfüggöny mögül csaknem fél évszázadon át sóvárogva szemléltek. Azok a jelenségek, amelyek miatt a jólétnek nevezett társadalmakban több, mint hetven éven után a dicshimnuszok helyét egyszerre a siratóénekek vették át, persze egyáltalán nem a semmiből jelentek meg a horizonton, és valójában semmiféle fordulatról sincs szó, hanem egy tendencia egyenes és törvényszerű kibontakozásáról. A tendencia veszélyes irányára és a végzetes kifejtés lehetőségére a 20. század első felében még számtalan egyházi és világi gondolkodó hívta fel a figyelmet nyugaton és keleten egyaránt, mígnem a század derekától, mikor a háborúk poklaiból éppen csak felocsúdó európai népek egyik felének a kapitalista kényelem, másik felének a kommunista terror halálos injekcióját adták be, a modern korban kibontakozó folyamatokkal szemben kritikus hangok egyszerre elhallgattak. Keleten a megtorlástól való félelemből, nyugaton a gazdasági

konjunktúra kábulatában. A kényelem hatékonyabb méregnek bizonyult, mint a terror: míg keleten a félelem és a bezárkózás paradox módon a társadalom immunrendszerét bizonyos szempontból még meg is erősítette, addig a nyugati polgár a kapitalista pénzüzöntől való részegültségében önként és dalolva lépegetett előre a végzetes úton.

A főként nyugaton hangoztatott gyászbeszéd hangvétele és tartalma már az évtizedek alatt beszűkült szellemi horizontot tükrözi - ha szellemről egyáltalán még beszélni lehet arrafelé. A beszédekben siratják a klímát, siratják az óceánt és siratják a jéghegyeket. Siratják a tengerszintet, az átlaghőmérsékletet és siratják az őserdőt, és úgy általában siratják a ma már csak „Földanyaként” hivatkozott bolygót. Néhány példa a jól ismert, nap, mint nap elhangzó közhelyekből, amelyek hallatán a polgárnak, vagyis a fogyasztónak illik büntudattól lesütött szemmel, szégyenkezve ostoroznia önmagát és az egész emberi fajt, mint a természet kíméletlen gyilkosát. Nem mintha nem lenne igazság a vádakban, és nem mintha az újkori ember tevékenysége nem lenne felelős a környezet magasfokú destruálásáért. De a nekrológokból és a klímavédő mozgalmárok gyújtó hangú beszédeiből úgy tűnik, mintha társadalom és természet elkerülhetetlenül egymás ellenségei lennének, mintha az emberi civilizáció valamely alapvető és elengedhetetlen vonása lenne, hogy környezetét tönkreteszi és „felzabálja”. Azt sugallják, hogy a környezetromboló folyamatok csak úgy fordíthatók vissza, ha az ember önként kihal, vagy feladva civilizált létét az őserdőbe vonul vissza, ahonnan a legújabb nézetek szerint eredetileg is származik: a majmok közé, majom

életet élni. Ne szüljünk gyereket, ne nyomtassunk könyveket, ne építsünk városokat, de még húst se együnk, hogy megmentsük a Bolygót! És egyébként is, az Ember jelenléte nélkül a Föld egy valóságos édenkert lehetne.

A fennkölt szólamok siratják a bioszféra pusztulását, de egyetlen szót sem fecsérelnek az emberi kultúra és civilizáció lezüllött állapotára. Nem sírják vissza a mértéktartást, az erkölcsi kérdésekben való közmegegyezést, amely még nem is olyan régen - legalább a szavak és törekvések szintjén - a társadalmi élet iránytűje volt. Nem gyászolják a műveltséget, és a jó modort sem - amely tegnapelőtt még alapvető elvárása volt a polgári létnek. És nem siratják a művészetekből már régen kiveszett szépséget, az arány és a forma tiszteletét, s az alkotó bölcsességét: nem siratják Bach, Bartók vagy Shakespeare szellemét. Ahogyan a katedrálisok kongását, a meghitt ünnep és a közös ének halálát sem siratják. Mert a siratóasszonyok nem az *emberit*, hanem az *ember nélkülit* gyászolják: az ipari forradalmak csúcsra járatásával - perverz módon - párhuzamosan szentté avatott vad Természetet, amelynek a posztmodern nézetek szerint az Ember már nemcsak, hogy nem gazdájának, de lassan már a részének sem tekintheti magát. De a hangvétel sem emberi, amely ezekben a nekrológokban megszólal: ezek már az *elidegenedés* hangjai. A nyugati ember elidegenedésének hangjai, amely elidegenedés mostanra olyan fázisához érkezett, hogy saját válságos állapotát is csak indirekt módon, önnön torzójának kivetülésében, a roncsolt környezet elborzasztó látványában veszi észre. Materialista felfogásából fakadóan pedig a megoldást is kizárólag a fizikai síkon keresi: széndioxid kvóták,

klíma adó, szélerőmű és elbomló papírszívószal. Pedig a válság - ahogyan erre Hamvas már a múlt század elején rámutatott - öltön testet bár pénzügyi, gazdasági, kulturális, vagy környezeti krízisekben, valójában spirituális természetű.

A szálak a felvilágosodás korába vezetnek vissza. Legalábbis akkoriban történt egy meghatározó mozzanat, amely az újkortól az ezredfordulóig kibontakozó több száz éves tendenciát egyetlen pillanatba sűrítve foglalja magában. Ez a mozzanat nem más, mint XVI. Lajos lefejezése a francia forradalom idején. Az aktus nem egyszerűen egy barbár epizódja a történelemnek: a király lefejezése markáns fordulópontot jelez. A középkori, feudális felfogás ugyanis a hatalom gyakorlását égi felhatalmazáshoz kapcsolta, e felfogás szerint a király kizárólag Isten kegyelméből kormányozhatta az országot. A feudalizmus alapját a földbirtok, a *feudum* képezte - ez volt a társadalmi berendezkedés gravitációs pontja, a profán pólus. A király a társadalmi piramis „csúcsköve” volt, és a keresztény értékrend, amely a társadalmi és egyéni élet kereteit meghatározta, a feudális berendezkedésnek transzcendens vonatkozást adott. A feudalizmus modelljében tehát a földbirtok anyagvilágát a kereszténység szellemvilága egyensúlyozta ki. A profán pólus - *feudum* - és a szakrális pólus - vallás - így együtt, a „földet és eget” összekötő vertikális tengely végpontjai voltak, amely a feudalizmus csaknem másfél évezreden át fennálló, hierarchikus társadalomszervezésének szilárd tartóoszlopának bizonyult. A felvilágosodásnak nevezett korszak, melynek központi epizódja a király lefejezése, ennek a hagyományos társadalmi

berendezkedésnek a koporsójába verte be az első szöveget. A *guillotine* a transzcendens pólus agresszív eltávolításának a szimbóluma, a szekularizáció jelképe. A művelettel az újkori ember a társadalomszervezést, vagyis a politikát az addigi transzcendens vonatkozásaitól megfosztotta. A nyaktiló nemcsak Lajos király testét, hanem szimbolikus értelemben a társadalmat tette egyszersmind fejetlenné. Ez, a modern korra „teljesen deszakralizált világ, kozmosz az emberi szellem történetében új felfedezésnek számít” - fogalmaz Mircea Eliade. A következményeket ma a saját bőrünkön tapasztalhatjuk: a szekularizált állam a földhözragadtság, az atomizálódás, a társadalmi megosztottság, és a kételyek burjánzásának korát hozta magával az európai ember számára.

Hosszan lehetne elemezni, hogy mi vezetett el odáig, hogy a 18. század végére ilyen elementáris indulatok irányultak a királyság és a nemesség intézménye ellen. Bizonyára szerves része van ebben annak, hogy az úri osztály egy idő után visszaélt az előjogaival, és ezáltal a feudalizmus egyik legfontosabb kötőanyaga, a *bizalom*, amelyet a különböző társadalmi rétegek egymásba vetettek, szétporlott. A feudalizmus virágkora Európában valahová a XI. és a XV. század közötti időszakra tehető, amelyet kiegyensúlyozott társadalmi viszonyok jellemeztek: laza személyi függés, szabad költözés, virágzó céhes ipar. Röghöz kötésről és robotról szó sem volt. Egy idő után azonban valamiféle mohóság lett úrrá a felsőbb rétegeken, és életvitelük a nemesség ideája helyett egyre inkább afelé a torzkép felé tendált, amely végül a modern kori kapitalizmus újjazdag osztályában bontakozott ki teljes valójában: *sans noblesse*, röviden sznob – a minden nemességet

nélkülöző „pénzarisztokrata“. Az arisztokrácia mohóságát és fényűzését egyes körök - kereskedők és pénzváltók - hatékonyan ki tudták használni: a hitelek és az eladósodás már a bukás előszobájába vezették az úri osztályt és előkészítették a terepet a felkapaszkodó és a hatalom átvételére váró újgazdag réteg számára. Másfelől a kései feudalizmus visszaélései és a későbbi iparosítás következtében tömegek szegényedtek el, és érezték magukat kizsigerelve, amelyet megint másik körök tudtak kihasználni: a kommunista diktatúra az alsó néprétegekben felgyülemlett dühöt és indulatot használta fel hatalmának kiépítéséhez. A feudalizmus bukásához tehát nem a modelljébe „kódolt igazságtalanság”, és „elnyomás” vezetett el, mint ahogyan azt az elfogult kapitalista és kommunista tankönyvekben és kiadványokban később leírták, hanem éppen az, hogy elidegenedett saját társadalomszervezési ideájától, mely a szakrális értékhierarchián és a kölcsönös bizalmon alapult. A rendszer korrumpálódásának nyomában meginduló manipuláció és a fellángoló irigység kétoldról morzsolta fel a középkor világrendjét: nyugat felől a pénz és vagyon mézesmadzaga: a kapitalizmus, kelet felől a felhergelt proletártömegek gyilkos indulata: a kommunizmus.

Indiában négy fő kasztot különböztetnek meg:

- a *brahmanák* kasztja - papság, szellemi réteg,
- a *ksatriják* kasztja - a nemesség, politikai réteg,
- a *vaisják* kasztja - a kereskedők, kézművesek, kereskedelmi-gazdasági réteg,
- a *sudrák* kasztja - szolgák és munkások rétege.

A feudalizmus társadalmi modellje nagyon hasonló volt a kasztrendszerhez: a hierarchia egyik végpontján a főpapokkal, a főnemesekkel és a királlyal, másik végpontján a jobbágyokkal és napszámosokkal. A kettő között a köznemesség, a polgárság, a kereskedők, és a kézművesek. Ez a modell világosan deklarálja az egyes rétegek munkamegosztását. A társadalmi keretek meghatározása és a legfőbb kérdésekben való döntéshozatal a szellemi-vallási kaszt feladata. Az operatív irányítás, a napi politika, a nemesi-lovagi kaszthoz tartozik. A kereskedelem és a gazdaság csak a harmadik rétegben következik - ez a kaszt felel a társadalmi vérkeringésért. A mindennapi betevőt biztosító kétkeziek pedig a piramis alapját képezik. Ennek a strukturált modellnek a lényege, hogy a társadalmat hierarchikusan szervezi meg, melyben a rétegek világosan körülhatároltak, ugyanakkor az egymásra utaltság és jó esetben a rendszert átható bizalom kiegyensúlyozott, stabil működéshez vezet. Ellentétben a mai közvélekedéssel, a feudalizmus rétegei között igenis volt átjárás, ehhez elég Bakócz Tamás esetét idézni, aki a jobbágyi sorból egészen az esztergomi érseki, sőt kis híján a pápai címig jutott. Ami azonban még ennél is fontosabb, hogy a régi ember számára, származzon paraszti vagy nemesi sorból, a kerek, egészséges élet lehetősége elérhető volt. Gondoljunk csak a népművészetre, amely a legegyszerűbb emberek mindennapjait áthatotta, és amelynek produktumait ma múzeumokban csodáljuk. Lehet, hogy az alsóbb rétegek akkoriban írni és olvasni nem tudtak. Tudtak viszont énekelni és táncolni és szőni és fát faragni. A nép gyermeke nem csak

passzív élvezője – „fogyasztója” – volt a művészeti életnek, hanem aktív alakítója is.

Talán Európának sosem volt igazi szellemi kasztja, csak politikai - ahogyan erre Hamvas több helyen is utal. És talán éppen az erős szellemi kaszt hiánya miatt tudott a feudalizmus rendszere viszonylag könnyen korrumpálódni és tudtak a szerkezetén a hajszáltrepedések ilyen nagy sebességgel szétterjedni. A feudalizmus bukása után sokáig azt gondolták, hogy a kapitalizmus vagy a kommunizmus lesz az az új társadalmi rend, amely Európában az addigi feudális berendezkedést felváltja. A kommunizmusról nyilván ma már senki nem gondolja ezt. A terv ugyanis, hogy a piramist a feje tetejére állítsuk, ezzel a legalsót legfelülre, a legfelsőt pedig legalulra tegyük, még a megvalósulása előtt megbukott. Pedig erőben, szervezettségben és elszántságban nem volt hiány. Azonban már rövidtávon is tarthatatlannak bizonyult az elképzelés, hogy az emberek között erőszakkal minden különbséget kiegyenlítsünk, és a következmények: áruhiány, nyomor és forradalmak a kommunistákat lépésről-lépésre visszatáncolásra készítették az eredeti tervtől. Persze ez nem akadályozta meg őket abban, hogy az okozott zűrzavart kihasználva a saját, diktatórikus kasztrendszerüket kiépítsék. Amelyben persze már szó sem volt szellemről, csak a materialista-szocialista doktrínákról, amelyek a korlátoltság és az irigység mérgező elegyéből születtek.

A kommunisták légvára még fél évszázadot sem tudott megélni itt Európában, és az ezredforduló előtt tíz évvel, a Szovjetunió összeomlását követően kipukkant. Alig harminc év telt el azóta, és a kapitalizmus szekere is nyikorog és recseg-

ropog. A kapitalisták nem a sudrát, a munkást emelték piedesztálra, hanem a vaisját: a bankárt és a kereskedőt. A piacgazdaság lett az új államforma, demokráciába csomagolva. A kapitalizmus szekértolói a korábbi úri réteget kifinomultabb bánásmódban részesítették, mint kommunista társaik. Nem semmizték ki, kínozták meg vagy hurcolták haláltáborba őket, egyszerűen csak megvásárolták, vagy adós rabszolgává tették, ahogy ez jó kofákhoz és pénzváltókhöz illik. Ma már láthatjuk, hogy a piac „uralmának” milyen következményei vannak. Talán nem kell részleteznünk azokat a brutális társadalmi, kulturális és környezeti károkat, amelyeket a termelő és fogyasztó alapú tőzsdevilág már rövidtávon is okozott. Persze, most már mindenki látja, hogy nagy a baj, csak azt nem tudja senki, hogy hová kellene nyúlni.

A válságot a gyökerénél kell megragadni: az első mozzanatig vissza kell menni, ahonnan a krízis kiindult. Ez az első mozzanat minden bizonnyal a transzcendens pólus lehasításának pillanata, amelyet a lefejezett király plasztikusan fejez ki. A szekularizáció a Teremtőt nyilvánosan, társadalmi szintre emelve tagadta meg és ezzel felégette a közösségek számára az utolsó hidat is, amely evilágot és túlvilágot, az Eget és a Földet összekötötte. A természetfeletti száműzése az újkori ember drámai vétsége, ez az a primer elidegenedés, amely az elmúlt évszázadokban tapasztalható formabontásban és formabomlásban továbbgyűrűzött. Nyugaton jelenleg ott tart, hogy az egyének és a társadalmak már az olyan alapvető struktúrák létjogosultságát és értelmét is megkérdőjelezzik, mint a házasság, a család vagy a nemi identitás. De a krízis az élet

minden területén tapasztalható, legyen szó politikáról, gazdaságról, szociális életről, tudományokról vagy a művészetről.

A szekularizáció lényege, hogy a világi dolgokat a szakrális vonatkozásuktól megfosztja. A vallás magánügy, nincs helye az államszervezésben - mondták. Miután a királyság intézményét megszenteltelenítették, felszámolták az egyházak világi hatalmát is. Így a társadalmakban két párhuzamos létsík alakult ki: a profán és a szent. A tényleges hatalomgyakorlás és a közélet szervezése profanizálódott, kikiáltották a köztársaságot és beköszöntött a bizottságok és minisztériumok és az azokat időről-időre felváltó diktatúrák kora, amely azóta is tart - azzal együtt, hogy néhány országban a királyság, mint államforma formálisan még megmaradt. Talán a folyamat elején még tényleg hittek benne, hogy politikát és társadalmat erkölcsi alapokra lehet helyezni a vallás és a transzcendencia nélkül. A francia forradalom „szabadság, egyenlőség, testvériség” mottójából azonban a testvériség, ami a hűséget és az összetartozást fejezte ki, gyorsan kikopott: a lázadó csoportok már a forradalom másnapján a vérpadra küldték egymást. Az egyenlőségre való hivatkozás pedig olyan erőszakos társadalmi beavatkozásokra adott felhatalmazást, mint amilyeneket a kommunisták később végrehajtottak: vagyonekobbzás, internálás, munkatáborok. Ezek modernkori, neoliberális megfelelői a különböző nemi, faji és kisebbségi kvóták, és az úgynevezett politikailag korrekt nyelvezet, vagyis a véleményterror, amelyeket a nyugati polgárokra mostanában ráerőszakolnak. A szabadság pedig szellemi keretek nélkül, a XXI. század elejére láthatóan önmaga karikatúrájává vált. Mert

a szabadság gyakorlásához világos határok meghúzására van szükség. A referencia pont nélküli szekuláris berendezkedés, amely egyre inkább az anarchia és a nihil felé tendál, nem alkalmas már az egyéni szabadság fenntartására sem. A „*mindent szabad, ami nem árt a másinak*” liberális alapelv sokak számára vonzóan cseng, önmagában azonban igen kevés egy társadalom megszervezéséhez. Ugyanis ahhoz, hogy az együttélés során óhatatlanul felmerülő vitás kérdéseket meg lehessen oldani, szükség van a referenciára. Referenciára, amely alapján meg lehet mondani, mi minősül *ártó* cselekedetnek. Ha nincs ilyen, akkor a kérdések a nyers erő alapján dőlnek el, és az erősebb és a hangosabb akarata érvényesül. Jó példáját láthatjuk ennek a jelenségnek az internetes közösségi médiumok cenzúra gyakorlatában. Ezek a cégek globális technológiai monopóliumok, hitvallásuk szerint „*függetlenek*” és az úgynevezett liberalizmus égisze alatt működnek. Ez a gyakorlatban annyit jelent, hogy erőfölényüket kihasználva fittyet hánynak az országok törvényeire és a szabályokat a tulajdonosi körök önkénye írja. A mérce szubjektív és elfogult, az ítékezés követhetetlen, jogorvoslatnak pedig helye nincs.

Az általános deszakralizáció kritikus momentuma, mikor a jog transzcendens alapjait is elvetik, vagyis amikor az igazságszolgáltatást leválasztják a szellemről. Ennek a folyamatnak két fő áramlata a *jogpozitivizmus* és a *jogrelativizmus*. A jogpozitivizmus szerint a jog az, amit a törvénykönyvekbe beleírnak. Vagyis a jognak nincs abszolút vonatkozása, hanem az, hogy mit tekintünk jognak, csak megállapodás, leginkább megállapítás kérdése. A jog-

relativizmus pedig a jogot az igazságtól szakítja el, mondván: az igazság nem abszolút, csak viszonylagos. Ez a felfogás diametrális ellentéte annak a tradicionális szemléletnek, mely szerint a jog *szentség*, és a törvénykönyv feladata, hogy a jogot, mint abszolút és transzcendens vonatkozásút, a társadalom számára leképezze. A két áramlat, a pozitívizmus és a relativizmus, amely a tradicionális jogfelfogást lebontotta, egymással kéz a kézben olyan ítélkezési gyakorlatot alakítottak ki, amelyben minden gond nélkül - és persze teljesen jogszerűen - fel lehet menteni bűnöst, el lehet bagatellizálni a felelősséget és a jogi csűrés-csavarás árnyékában sötét manipulációkat lehet véghezvinni. Azokról az abszurd önellentmondásokról már nem is beszélve, mint amelyek például az abortusz kérdését övezik. Vagyis, hogy egyszerre mondjuk ki: ölni bűn, közben az anyát a „*saját teste fölötti önrendelkezés jogára*” való hivatkozással felhatalmazzuk a magzata meggyilkolására.

A vallás száműzése a szekuláris társadalmakban egy új vallás kialakulásához vezetett. Az új vallás neve materializmus: az anyag uralmába vetett hit. A modern kor tudományos élete is ennek az új, meglehetősen bigott vallásnak hódol. A természettudományok: biológia, fizika, kémia mind az anyag vizsgálatára korlátozódnak, és valahol az anyag mélyén, mikroszkóppal kutakodva, a legkisebb részletekben keresik a létezés esszenciáját, a végső kérdések megoldását. A tudományvallás, a *szcientifizmus*, a hagyományos teremtés-történet alternatívájaként az ősrobbanás és az evolúció hipotézisét kínálja, amelyet az elmúlt száz évben olyan magabiztosan sulykoltak a köztudatba, hogy ma már szinte

mindenki kész tényként ezek érvényességét. A bizonyítottság kérdésére most nem térünk ki. Inkább csak megjegyezzük, hogy mindkét elmélet elsiklik az olyan apró kérdések mellett, hogy a semmiből mégis hogyan jöhetett létre a *valami*, és hogy annak a valaminek egy része mitől kelt életre? Egyáltalán: mi a különbség a semmi és a valami és az élő és az élettelen közt? Olyan kérdések, amelyekre a természettudományok nem tudnak válaszolni, abból az egyszerű okból kifolyólag, hogy a kérdések megválaszolása illetékességi területükön kívül esik. Az anyagból kiindulva ezeknek a kérdéseknek már a feltevése is problémás. A modern tudományos paradigmák - az implicit materializmusukon kívül - semmilyen eligazítást nem adnak a tudósok a természet és a természetfeletti kapcsolatát illetően. Általában azt, a tudományos hozzáállásként aposztrofált frázist ismételtetik, hogy a transzcendencia létezése tudományos szempontból se nem igazolt, se nem cáfolt. Ezzel tulajdonképpen azt sugallják, hogy a tudományos fejlődés most még ugyan nincs azon a szinten, hogy a misztikus rejtélyeket leleplezze, de idővel bizonyára majd eljut oda, hogy megváltsa a világot annak „vallásos tudatlanságtól”. Éppen ebben a tévhitben gyökerezik a modern tudomány válsága. Hogy a módszereinek korlátozott hatósugaráról nem akar tudomást venni. Hiszi, hogy a racionális-materiális alapokon nyugvó megközelítéssel képes megragadni a valóság lényegi egészét, miközben a *physis*, a természet vizsgálata a természetfölötti, a *metaphysis* legalább hallgatólagos elfogadása nélkül mindig csak féloldalas lehet. Hiányzik a referencia és láthatjuk, hogy az eredmények a bolondját járatják a ráció és logika bűvöletében élő modern tudóssal:

- a konstansnak tartott tömeg, hossz és idő megváltozik a sebesség függvényében: relativitás-elmélet,
- egy mérésnél, ha az egyik mennyiséget sikerül pontosan lemérni, a másik mennyiség annál pontatlanabb lesz: Heisenberg-reláció,
- a fény egyik szempontból vizsgálva anyag, másik szempontból vizsgálva elektromágneses hullám: a fény kettős természetének paradoxona.

Csak néhány példát említve azokból az ellentmondásokból, amelyekre a XX. század nagy tudományos felfedezések rávilágítottak. Minden jel arra utal, hogy a természettudomány a fizikai és metafizikai szféra közötti üvegplafonba ütközött, de az ehhez hasonló következtetések megfogalmazásától a hivatalos tudományos körökben még vonakodnak. Mintha a felvilágosodás jeligéje, az „*ész mindenek felett*” csak most tetőzne igazán. A szcientifizmus hatása alatt álló közember istenként tekint a tudományra, és a tudósok is még mindig rendíthetetlenül hisznek benne, hogy a bevett racionális-materiális módszereikkel egyszer sikerül áttörniük ezt a bizonyos üvegplafont.

A modern tudós ugyanakkor már nem is tudós a szó klasszikus értelmében. Inkább csak egy rész terület szűk részének a részleteiben jártas szakember. És ez az orvosra is igaz. A modern orvos a tudóshoz hasonlóan mikroszkóppal vizsgálja kutatása tárgyát, az embert, és már arra sincs türelme, ideje és talán már képessége sem, hogy a lélek tükrebe, vagyis betege szemébe mélyen belenézzen. Az pedig, hogy a páciens

egész lényét átfogóan megismerve és megértve próbálja meg megtalálni a betegség valódi okát, már fel sem merül. A modern orvos csak a testet akarja gyógyítani, sőt, annak is csak egy kis részét, amelyre specializálódott, és amelyben a tünetek felbukkanását detektálja. Hol vannak már a középkori Paracelsus gyógyítási alappillérei, mint amilyenek a látható és a láthatatlan természet egységben való kutatásának, test, lélek és szellem átfogó ismeretének, vagy az orvos jellembeli erényeinek, önzetlenségének, és az erkölcsi tisztaságának követelményei voltak?

A szekularizáció nyomában kibontakozó szakosodás teljesen felszabdalta a tudományt is, pedig a *scientia* eredeti, tradicionális értelmében *holisztikus* diszciplína volt. A középkori egyetemek a hét szabad művészetet, a *triviumot*: nyelvtan, retorika, dialektika, és a *quadriviumot*: csillagászat, számtan, mértan és zene, még egy egységként kezelték. A humán és reál területek még nem voltak ilyen radikálisan szétválasztva, mint ahogyan azt a modern tudományoknál tapasztalhatjuk. Nem azért, mert régebben kevesebb tudásanyag állt rendelkezésre, és így több tantárgyat lehetett egyszerre tanítani, hanem azért, mert a régi embert nem a részletek, hanem az *egész* összefüggései érdekelték. „*A tradicionális tudós mélyen átélte a világ harmonikus, vagyis kozmosz mivoltát*” - fogalmaz Buji Ferenc a tradicionális és a modern tudományos szemléletet összehasonlító munkájában. A dolgokat a maga egészében akarta megismerni és megérteni, és mikor a részleteket vizsgálta, akkor is azok *egészhez* való viszonyát szem előtt tartva tette mindezt. A létező harmónia megismerésének diszciplínája - a tudomány -, és a harmónia

megalkotásának diszciplínája - a művészet - sem volt még különválasztva, folytatja Buji, és a „rendet, amelyet a tudós a világban felfedezett, igyekezett megteremteni önmagában is”. Ily módon a tudóst is a művész ember alkotó attitűdje jellemezte. A tradicionális tudomány tehát a modern tudománnyal szemben a külső, objektív tapasztalást nem választotta el a belső, szubjektív empíriától. Az alkímistákat ma sokan megmosolyogják, mert azt hiszik, hogy az „aranycsinálás” valami profán aktus volt, amelyet anyagi érdek hajtott. Azonban az alkímia hét fokozatú eljárása, melynek során az őanyagot (*materia prima*) végső anyaggá (*materia ultima*) nemesítették, elsősorban a lélek és a szellem metamorfózisát jelentette, és csak másodsorban az anyagét.

A deszakralizáció tendenciája, és az abból fakadó válság a művészetek terén is megfigyelhető. A modern időkre a formabontás az úgynevezett magaskultúra köreiben is a tetőfokához ért, azzal, hogy az utóbbi bő fél évszázadban kibontakozó destruktív attitűd következtében egyszerűen már nem maradt mit tovább bontani. A képzőművészettől az irodalmon át a zenéig olyan produktumok keletkeztek, hogy az esetek túlnyomó részében művészeti alkotásokról már nemigen beszélhetünk. Hová tűnt Sophia, *ars sacra* múzsája, melynek ihletése nyomán bölcsesség és szépség egyszerre fakadtak? Egyáltalán: ki mer ma művészi körökben szépségről, arányról, formáról, struktúráról, ne adj Isten szentségről beszélni? A művészeket ma a szubjektív önkény vezérli, és újfent abban versenyeznek - pedig ezt a csontot az avantgárd idején már sokszorosan lerágták -, hogy ki tudja minél meghökkentőbb és dilettánsabb módon az architektúrát megbontani. De a

publikumot már nem lehet ilyen akciókkal lázba hozni, az ingerküszöb időközben túl magasra került, és ezek az öncélú kísérletezések teljes érdektelenségbe fulladtak. Az úgynevezett kortárs művészet a modern korra nem csak a szellemtől, de a közönségtől is elidegenedett.

A művészeti szekularizáció talán egyik legkifejezőbb analógiájával az építészet szolgál. A lapostető, a kockaház: lefejezett épületek, betetőzetlenség. Nem véletlen, hogy a tradicionális építészetben még nagy jelentőséget tulajdonítottak a tetőszerkezetnek: tornyok, kupolák, csúcsdíszek, még akkor is kifinomult módon megtervezve és kivitelezve, ha azok a földről nem is voltak láthatók. A tető az épület koronája, a felsőbb hatalmakhoz, a szellemvilághoz való kapcsolódás jelképe. A tradicionális épületek vertikális szerkezete a lentől felfelé történő finomodás elvét követte. A robusztus lábazattól felfelé haladva egyre finomabb és légiesebb megoldásokat alkalmaztak. Ezek a felfelé vékonyodó szerkezetek, nem csak statikailag voltak előnyösek, de kifejezték a hierarchiát is. A sűrű és nehéz anyagvilágnak a légies, könnyed szellemvilág felé való törekvését. A modern építészet szakított ezzel a hagyománnyal és néhány magányos irányzat - mint például az organikus építészet - kivételével kifejezetten az architektúra megbontására helyezte a hangsúlyt, mint bármelyik más művészeti ág.

A klasszikus zenében a struktúrára mért végső csapást az atonális irányzat megjelenése hozta el. Az atonális kifejezés jelentése tónus nélkülség, a zene hangnemtől való megfosztása. Egy olyan szerkesztési antitézis, amely folyamatosan arra törekszik, hogy a hallgató hangnem érzetét

megbontsa és tönkre tegye. Ez a hangnemet tagadó attitűd az ateizmus zenei megfelelője. Az eredmény ismert: a kortárs komolyzene zajszerű kakofóniája, amelyet már csak igen nagy jóindulattal lehet zenének nevezni. Az irányzat annak ellenére tartja magát a szerzői körökben, hogy Bartók az atonalitásban rejlő turpisságot már a huszadik század első felében leleplezte: az emberi hallás folyamatosan a hangnemet keresi, még a legrövidebb zenei momentumban is - írja - ennél fogva olyan, hogy hangnem nélkülség, vagyis színtiszta atonalitás, gyakorlatilag nem létezik, ugyanis a fül minden pillanatban megpróbálja megtalálni a stabil igazodási pontokat. Tehát az atonális zene valójában a tónust kiiktatni nem tudja, csak folyamatos harcot tud vívni ellene. Ahogyan az ateista sem tudja kiküszöbölni a magasabb erőket az életéből, csak lázadni tud ellenük az állandó tagadással. Az atonális zenét permanens idegesség, és nyugvópont nélkülség jellemzik. Gyökeres ellentéte mindannak az egyensúlynak, amelynek legmagasabb foka Johann Sebastian Bach fugájában nyilatkozik meg. Itt az atonális és tonális hatások, vagyis a hangnemből való kitérés és az abba való visszatalálás folyamatosan kiegyenlítik egymást. A feszültségnek és az oldásnak ez a kifinomult aránya adja a zene megnyugtató szépségét. A barokk zenét még a szív és az ész egyensúlya, a szakralitás hatja át, innentől kezdve azonban, a többi művészeti ághoz hasonlóan a zene is elindul a profanizálódás útján. A templomi zenéből a klasszika szalonzenéjén keresztül, a romantika hatásvadászatán át a modern kori stílusrobbanásig - impresszionizmus, avantgárd, szerializmus - vezet az út, de végül a dekadens irányzatok

győznek és válnak szinte egyeduralkodóvá a posztmodern kor - egyébként meglehetősen korrupt - művészi köreibben.

Azonban van egy modernkori szerző, akinek jelentősége nem csak zenei szempontból kiemelkedő. Bartók Béla zenéje ugyan a maga korában formabontónak számított, azonban ő nem csak bontott, de új formákat is létrehozott eközben. Bartók a népi kultúra archaikus forrásából merített, alkotó munkájának lényege a szintézis. A nép zenéjét bevinni a hangversenytermekbe. Integrálni az ősit az újjal, a nép spontán ösztönvilágával megtermékenyíteni az urbánus iskolázott fegyelmet. Nem valamiféle tudományos kísérletről, hanem mélyen ihletett komponálásról beszélünk, melynek az anyaföld, az erdélyi-magyar gyökerek adják a hitelességet. *„Azt írom, amit a szívem diktál, zeném őszinteségét ezért érzi, aki hallgatja”* – vallotta. A jelenség, amely Bartók zenéjében megnyilvánul, vagyis, hogy a figyelem az ősi, a mélyről jövő, az *archaikus* felé fordul, és hogy ez egészen új távlatokat nyit meg, egy másik területen is váratlan áttörést hoz. Ez a terület XX. század elején megszülető új tudományág: a pszichológia.

A felvilágosodást követő szélsőséges extraverzió és racionalizmus ellenpontjaként tekinthetünk arra az introverzív fordulatra, amelyet a pszichológia megjelenése fémjelzett. Hogy az érdeklődés egyszerre befelé, az intuíció és imagináció misztikus világa felé irányult. A *tudattalan*. Így nevezték el a lélek újonnan felfedezett, legmélyebb rétegét. A tudattalan átfogó elméletét Sigmund Freud alapvetéséből kiindulva Carl Gustav Jung dolgozta ki. Freud a századforduló környékén gyógyíthatatlannak tartott hisztérikus nőket kezelte egy bécsi

klinikán. A betegek nem tudták közvetlenül megfogalmazni, mi az, ami a bennük lévő szorongást, frusztrációt okozza, és mi lehet a gyökere annak az indulatnak, ami belőlük rohamok formájában időről-időre kitör. Azonban álmaik, amelyekről Freud őket rendszeresen kikérdezte, és amelyeket fel is jegyzett, annál beszédesebbnek bizonyultak. A pszichológus az álmokban olyan visszatérő mintázatokra lett figyelmes, amelyek segítségével a probléma potenciális forrását sikerült körvonalazni és azonosítani. A hisztérikus nők nem voltak tudatában, talán nem is akartak tudatában lenni a valóság rájuk nézve kínos vonatkozásainak. A tudattalanjukat azonban nem tudták átverni és éjszakai énjükön keresztül vallomást tettek. Freudnak az álomelemzés segítségével sikerült olyan betegeket is kigyógyítania a hisztériából, akikről az akkori orvostudomány már lemondott. A módszer lényege, hogy bizonyos elfojtott, megtagadott tartalmak felszínre hozása által a valósághoz való viszony helyreállítható, és a neurotikus, pszichotikus szorongás felszámolható. Freud az álomelemzés módszerét a tudattalan megismeréséhez vezető „királyi útnak” nevezte. Jung, aki Freud tanítványa volt, mestere útján indult el, azonban praxisa során arra lett figyelmes, hogy kliensei álmain keresztül nem csak olyan tartalmak törnek a felszínre, amelyek az adott személlyel korábban megtörténtek, és amelyeket elfojtott, hanem olyanok is, amelyeknél teljesen valószínűtlen lett volna feltételezni, hogy azok a kliens személyes életben bekövetkezett krízisekből származtak. Jung felfedezte, hogy a tudattalanban lerakódott tartalmak nem csak az egyén személyes életéből, hanem az emberiség kollektív sorsának alakulásából is származhatnak. A kollektív

tudattalanban a földtörténeti korok kőzet rétegeihez hasonlóan az emberiség közös lélektörténeti rétegei rakódnak le. A kollektív tudattalan minden egyén lelkében jelen van. De a társadalmi beágyazottság további szintjeinek megfelelő rétegek is megkülönböztethetők, mint a családi és a nemzeti tudattalan. A tudattalannak ez a négy rétege - a személyes, családi, nemzeti és kollektív - egyszerre, együttesen alakítják az egyén lelki folyamatait. Jung nem csak a tudattalan mibenlétét térképezte fel, hanem a tudattalan működési mechanizmusát leíró modellt is megalkotta. A lélek mélyén kutakodva jól körülhatárolható, rejtett és belsőleg meghatározott mintákat talált, amelyekre az archetípus elnevezést használta. Az archetípusok hatását Jung a kristályformálódás analógiájával szemléltette. Az archetipikus mintázat az adott kristályra jellemző struktúrához hasonlítható, amely a kristály fejlődése közben annak formáját és szerkezetét meghatározza. Ilyen rejtett, lelki archetípusok sokasága által meghatározott kristályszerkezet alakítja jellemünket, tetteinket és ezeken keresztül sorsunkat is. Archetipikus minták például az anya- vagy az apa ősképe, az árnyékalak vagy a hős archetípusa, illetve az anima és animus képei.

A tudattalan felfedezése már előjele annak a lehetséges fordulatnak, amely minden válság mélyén lapul, és amelyet minden válság eredendően magában hordoz. *Krinó* – görögül eldönt, szétválaszt – ez a szótöve a *krízis* kifejezésnek. Ahogyan a magyar *válság* szó is a *választ* igével függ össze. Dönteni, választani: a válság nemcsak csapás, de lehetőség is egyben - lehetőség a megújulásra, az átalakulásra. Az átalakulás

szükségszerű, mert egy új világekorszak határán állunk, amelyet az asztrológia úgy nevez: a Vízöntő korszaka.

Az asztrológia nem csak a hagyományos értelemben vett évet - amely alatt a Föld a Napot megkerüli - osztja tizenkét, a csillagjegyeknek megfelelő szakaszra, hanem az úgynevezett világévet is. A világév csillagászati hátterét a Föld tengelyének precessziós mozgása adja. Egy világév addig tart, amíg a Föld tengelye a precessziós mozgás következtében egy teljes kört meg nem tesz. Ez a körmozgás sokkal lassabb, mint a Nap körüli keringés, ezért egy világév hossza csaknem huszonhatezer év. Ha a világévet tizenkét részre osztjuk, megkapjuk a világhónapokat, amelyek hossza egyenként kétezer-százhatvan év. A tizenkét világhónap mindegyikéhez egy-egy állatövi jegy tartozik, ez a szimbólum fejezi ki az adott világhónapban uralkodó korszellem esszenciáját. A hagyományos év asztrológiai köréhez képest a felosztás annyi különbséggel történik, hogy a tengely hátráló mozgásából fakadóan a világév szimbólumai fordított sorrendben követik egymást. A történeti emlékezet a Rák világhónapjáig nyúlik vissza, amely az elsüllyedt civilizáció, az Atlantisz katasztrófájával fémjelzett világekorszak lehetett. A Vízöntőt megelőző, nagyságrendileg a Krisztus születése utáni első két évezredet átfogó időszak a Halak kora. Ieszosuz Khrisztosz, Theou Üosz (*Jézus Krisztus, Isten fia, Megváltó*), IKTHÜSZ, görögül: hal. Lélekalászkod, az élet örök, és az egyetlen, ami számít a szeretet: hogy mennyit sikerült a krisztusi tanításból Európának kétezer év alatt realizálnia? Erre nehéz lenne válaszolni. Hamvas például egy helyütt azt írja: semmit sem. Vagyis a lényegyet éppenséggel egyáltalán nem.

Amennyiben a Halak-korszak hívó szava a Lélek volt, úgy a Vízöntő-korszaké a Szellem lesz. A Vízöntő szimbóluma egy emberi alak, aki a vállán lévő korsóból a vizet a föld fele önti. A lecsorgó víz függőleges tengelye az új korszakban megvalósítandó szellemi orientáció helyreállításának szükségszerűségét nyomatékosítja. Azt, hogy a Földet újra Égi bölcsességgel kell átítatni. Az asztrológia a Vízöntőhöz az Uránusz bolygót kapcsolja, amely az Ég istenéről kapta a nevét. Uranosz a görög mitológiában az Ég-apa, aki Gaiat, a Földanyát megtermékenyítve a titánok generációját nemzi, akiktől aztán az olimposzi istenek is származnak. Ugyanakkor Uranosz sorsa tragikus: fia, Kronosz bosszúból, mert apja testvéreivel együtt Gaia méhébe zárta, egy sarlót ragad és kasztrálja apját. A mítoszban a szakrális teremtés és az atyai tekintély ellen való lázadás együttesen jelennek meg, kifejezve a Vízöntő természetének kettősségét is. Alacsony szintű megnyilvánulása a forradalom: a lázadó szellem tomboló, zabolázatlan öntörvényűsége, amely felborítja a fennálló rendet, formát bont, tabukat dönt le és a feje tetejére állítja a világot. A Vízöntő ezen anarchisztikus vonása jelenik meg abban a dekadens és dekonstruktív tendenciában, amely az elmúlt két évszázadot jellemezte, és amelynek remélhetőleg lassan a tetőzéséhez érkezünk. Bizonyára az sem a véletlen műve, hogy Uránusz bolygóját évtizedre pontosan a francia forradalom kitörésével egy időben fedezték fel. A királyság megdöntésétől kibontakozó bomlasztó folyamatok már a közelgő Vízöntő korszak előfutárjai, éppen ezért fontos lenne felnőni a feladathoz, hogy a bontást építkezés kövesse, és korszakkal érkező szellemi ihletettségből magas színvonalú kultúra

fakadhasson. Erre a feladatra azonban éretté kell válni. Ami egyéni szinten annyit tesz: személyiséggé kell válni.

Nem véletlenül mondta Hamvas, hogy korunkban a személyiség a szakralitás egyetlen hordozója. A személyiséggé válás ugyanis a lent és a fent, az ösztönök és az értelem teljes integrációját követeli meg. Azt, hogy kitörjünk a fragmentált lét, a „*residuumok*” börtönéből és a rész-ember torz ideáját, amelyet az utóbbi kétszáz év folyamatai létrehoztak, magunk mögött hagyva az egész-ember ideája váltsa fel. „*A felvilágosodás ellenfolyamatára van szükség!*” - kiált fel Hamvas egy helyen. A szekularizáció ellenfolyamata a holisztika jegyében végbemenő integráció lehet. Azzal, hogy a pszichológia felfedezte a tudattalant, és hozzá az álmokon keresztül vezető királyi utat, olyan eszközt adott az emberek kezébe, amellyel egyelőre még csak kevesen élnek, annak ellenére, hogy a felfedezés már közel egy évszázada megtörtént. „*Minden lény magában hordja az éjszakát, egy darabot abból, amiből származott - ez benne a mozdulatlan és örök.*” „*A tudattalan magatartása abszolút metafizikai (...) A tudattalan őrizte meg a történeti emberben az ősi éberség vallásos jellegét*” – Hamvas Béla, *Scientia Sacra*.

A Vízöntő korszak embere a transzcendenciát befelé tekintve, a saját lelke mélyén, a *tudattalan* megismerésével és integrálásával élheti át. „*Dolgozni a lelkünkön, a lelkünkkel, a lelkünkért*” - fogalmaz László Ruth. A Vízöntő autonóm útja ez, amelyre a delphoi jósdá felirata hívja el: *gnothi seauton* - ismerd meg önmagad! Tehát ismerd meg önmagad és ezáltal megismered a világot. Vagy: ismerd meg önmagad igaz lényét, fedezd fel benne az isteni szikrát és ezáltal megismered Istent, aki a saját képására teremtett. A Vízöntő korszak társadalmi,

kulturális és gazdasági kifutása nagyban függ attól, hogy az egyének az önismeretnek milyen fokára jutnak majd el. A Vízöntő korban a nyers erő már kevés lesz a kormányzáshoz, de az egoista, individualista, tekintélyromboló kísérletek is zátonyra futnak majd. Az egyén és közösség viszonya új alapokra helyeződik. Az új társadalmi berendezkedés pontos formája egyelőre még utalás szinten sem látszik körvonalazódni, ugyanakkor annyi valószínűsíthető, hogy annak alapját az egyén és közösség tudatos, belátáson alapuló, szent köteléke adja majd. A nagy világkorszakok közötti átmenet, mint amilyen a Halak és a Vízöntő közötti időszak, általában zavaros és kataklizmákkal terhelt. Ilyenkor nem lehet mást tenni, mint tudatosítani, hogy egy korszakváltás határán vagyunk és mindent, ami érték volt megőrzünk és magunkkal viszünk, és az eljövendő korszak szellemét, mint vezérlő csillagot a lelkünk horizontján tartjuk.

***

Utószó

Hogy mi következik mindebből az európai kultúra aktuális folyamataira nézve? Kelet és Nyugat kétosztatúsága, amelyet a második világháborút követően a kapitalista és kommunista blokk szembenállása fémjelzett, ma is jelen van. Annak ellenére, hogy időközben a Szovjetunió összeomlott, és az egykori tagállamok egy részét a korábban, a nyugati kapitalista államokból megalakult Európai Unióba integrálták. Szemmel látható, hogy a tárgyalt társadalmi és kulturális destrukció nyugaton előrehaladottabb állapotban van, mint Keleten. A nyugati neoliberális társadalom-destruktőrök lopakodó módon, az elkényelmesített nyugati polgár tunyaságát kihasználva sokkal előbbre jutottak, mint kommunista társak, és a „progresszió” jegyében az olyan, még megmaradt társadalmi struktúrákat is célba vették, mint a család és a nemi identitás. Sőt, ha valakinek kétségei lennének a folyamat infernális mivolta felől, érdemes megjegyezni, hogy egyes országok már a művi öngyilkosság, az eutanázia legalizálására is komoly lépéseket tettek, és olyan, piaci forgalomba szánt eszközöket fejlesztettek ki, amivel felhasználója egyszerűen és kényelmesen küldheti magát a túlvilágra, ha már életét céltalannak érzi. A „jólétnek” nevezett anyagi fölény miatt sokáig úgy tűnt, a Nyugat lépéselőnyben van a Kelettel szemben. Azonban a folyamatokat látva ma inkább lépéshátrányról beszélhetünk. Mert a lépéseket a szekularizáció zsákutcájában tették meg, ahonnan csak a visszafordulás az egyetlen kiút. Sőt, ha a társadalom alapvető struktúráit - mint a népesség etnikai összetétele, a családok és a

nemi identitás - ilyen sebességgel teszik tönkre, akkor könnyen lehet, hogy már nem is lesz visszaút. Az egyik kérdés most az, vajon a Nyugatnak sikerül-e visszakapaszkodnia a dekadencia lejtőjén? A másik kérdés, hogy a Keletnek sikerül-e okulnia a példa láttán, és nem felszállni a süllyedő hajóra. Úgy fest tehát, hogy az általában „nyugatinak” aposztrofált európai keresztény civilizáció jövője most alapvetően Kelet-Európa kezében van.

Kiss Ákos emlékezetére

Budapest, 2022. január 31.

Irodalom

Hamvas Béla:

Világválság, Scientia Sacra I-II.

C.G. Jung:

Az archetípusok és a kollektív tudattalan

László Ruth:

Önismeret - világismeret, 365 Motetta

Buji Ferenc:

Harmonia universalis – az asztrológia belső rendje

Mircea Eliade:

Szent és profán